

ՀՐԱԶ ԲԱՐՔԻՅԱՆ

„NARRATIO DE REBUS ARMENIAE“. ՀՈՒՆԱՐԵՆ
ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅԱՄԲ ՄԵՋ ՀԱՍԱԾ
ՄԻ ՀԱՅ-ՔԱՂԿԵԴՈՆԱԿԱՆ ՍԿՋԲՆԱՂԲՅՈՒՐ

Հայ միջնադարյան մատենագրությունը մեզ ափել է բազմաթիվ թարգմանական գործեր՝ առերեկներից, հունարենից, արաբերենից, վրացերենից և այլ լեզուներից, որոնք հաճախ բնագիր արիմակի արժեք են ստանում, սրովհետև միշտ չէ որ նրանց բնագրերը հասել են մեզ: Մենք սույն հաղվածում կանգ ենք առնում մի սկզբնագրչուրի վրա, որն ունեցել է ութիշ հաղատագիր: Նա գրվել է հայերեն, սույն թարգմանվել հունարեն, բայց հայերեն բնագիրն ունեայտ է, պահպանվել է միայն հունարեն թարգմանությունը:

Այդ սկզբնագրչուրի վրա առաջին անգամ ուշագրություն է դարձրել Ֆրանսուա Կամբեֆիսը, որը հրատարակել է 1648 թ. «Narratio de rebus Armeniae» («Պատմություն հայոց հարցի մասին») խորագրով: Գրանից հետո այն ունեցել է մի քանի հրատարակություն:

Մենք նպատակ չունենք աշտեղ հանդես գալու այդ հաղվածչուա սկզբնագրչուրի մասին որե՛կ պատմնատիրությունը: Դա փայլուն կերպով իրականացրել է բելգիացի հայագետ Ժ. Գարիսը իր ծավալուն և մեծարժեք աշխատությունը¹: Մենք սոսկ ներկայացնում ենք հայերեն թարգմանությունը մի բնագրի, որը նախօրոք եղել է հայերեն: Թարգմանությունը ուղեկցող ծանոթագրությունները պետականցապես կազմված են Ժ. Գարիսի պատմնատիրության հիման վրա:

«Narratio»-ն մի բաղկեկոմեական հեղինակի գործ է, որը պատկանում է հայ և բյուզանդական եկեղեցիների միության կազմակիցների թվին: Նրա գրչին պատկանող այս բնագիրը արժեքավոր է և առանձնահատուկ բնույթ ունի, սրովհետև նախ՝ հայ միաբնակ սկզբնագրչուրներից հայտնի փաստերի ու գեղերի նկարագրությունը աշտեղ արվում է այլ լույսի տակ և ապա՝ նրա մեջ կան բազմաթիվ փաստեր, որոնք չեն արձանագրված հայ միջնադարյան մատենագրության կողմից:

¹ Gérard Garitte, La Narratio de rebus Armeniae, édition critique et commentaire, Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, vol. 432, Subsidia tome 4, Louvain, 1952, ուր և մանրամասն գրախոսություն: Այս գրքի մասին տես Պ. Համեկյանի գրախոսականը «Բազմազեղ»-ում, 1952, էջ 186—189, ն. Ակինյանի գրախոսականը «Հանդես ամսորենայ»-ում 1953, սյուն. 466—476, նաև Հ. Ա. Անտաշան, «Հայկական մատենագիտություն», հատ. Ա, եր., 1959, սյուն. 808—811: Ժ. Գարիսը իր պատմնատիրության մեջ օգտագործել է «Narratio»-ի հայտնի երեք ձևագրերը: Գրքի լույս ընծայումից հետո նա ծանոթացավ «Narratio»-ի մի չորրորդ ձևագրի հետ, որի տարբերակները ափել է առանձին հաղվածում: Տե՛ս նրա Un nouveau manuscrit de la «Narratio de rebus Armeniae», Le Museon, tome LXXI, 1958.

«Narratio»-ի գրություն ժամանակի և հեղինակի մասին պատկանության մեջ կան իրարամերժ կարծիքներ: Ժ. Գարխարը գտելու է այն եզրակացության, որ այն գրվել է շուրջ 700 թվականին և համարում է անանուն հեղինակի գործ: Հունարեն թարգմանության մեջ եղած սխալները և հայկապրամությունները, որոնք շատ սրամիտ կերպով մատնացույց է անում ժ. Գարխար, թույլ են տալիս ենթադրելու, որ նրա թարգմանիչը եղել է հայ և լավ չի ըմբռնել հունարեն լեզվի առանձնահատկություններն ու նրբությունները²:

«Narratio»-ն մեզ հասել է հունարեն, բայց պարզ է, որ այն շարադրվել է ոչ հայն բնիկացուների համար: Բնագրում եղած առանձին մանրամասնություններ, որոնք ոչ մի կերպ պարզաբանված և մեկնաբանված չեն, միայն հայ բնիկացուին կարող էին հասկանալի լինել: «Narratio»-ում ընդունված թվարկման սխալներ ևս հասուկ է հայ սկզբնաղբյուրներին (հիշվում են միաժամանակ պարսից արքայի և բյուզանդական կայսրի գահակալության տարեթվերը կամ էլ միայն պարսից արքայի):

Ինչպես ցույց է տվել ժ. Գարխար, «Narratio»-ն բնագրական տեղականից գտելու է հայերեն մի ընդհանուր աղբյուրից, որը գնա միջնադարում օգտագործվել է տարբեր հեղինակների կողմից: Այն աղբյուր է ծառայել հայերեն թարգմանությանը մեզ հասած «Մուղթ Գուռուղ պատրիարքի առ Զարարիայ կաթողիկոս Հայոց Մեծաց» վերնագիրը կրող գործի, ապա «Էրաց և հայոց բաժանման մասին» վրացերեն մի աշխատության, որի հեղինակն է ԻՄ դարի երկրորդ կեսի վրաց կաթողիկոս Արսեն Ասփարապին³: «Narratio»-ն մասամբ օգտագործվել է նաև հունարեն թարգմանությանը մեզ հասած հայ կաթողիկոսների ցուցակում⁴:

«Narratio»-ն շարադրում է հայ եկեղեցու սրտամասերը և նրա հարստությունները բյուզանդական եկեղեցու հետ 325 թվականից (Նիկիայի առաջին Տիեզերական ժողովից) մինչև 700 թվականը, կանոց առնելով նաև ժամանակակից քաղաքական պատմության զանազան կողմերի վրա: Այդ ժամանակաշրջանը բաժանվում է երեք հիմնական մասերի, առաջին՝ հայ-բյուզանդական եկեղեցիների միության ժամանակաշրջան, երկրորդ՝ հայ-բյուզանդական եկեղեցիների անջատման ժամանակաշրջան, և երրորդ՝ միության նոր փորձերի ժամանակաշրջան, փորձեր, որոնք սուկայն ապարդյուն եղան:

Առաջին հայացքից սուկ գաղափարաբանական բնույթ կրող պայքարը, որ մղվում էր միաբնակների և երկաբնակների միջև, որը մանրամասն նկարագրված է «Narratio»-ի մեջ, սակայն խորը քաղաքական բովանդակություն: Խա-

² Ն. Ալեքսանդր Էյսերով թարգմանչի արեմտաւայ տրամաւանությանից, ինչպիս և այլ նկատաւաններից, ենթադրում է, որ թարգմանութեանը կատարվել է XI—XII դարերի բնիկացում, ներսեւ Ենարհարս օրար, հայոց և հայ-հասմոց պատկարանական վեհների ժամանակի Տեւ Հանդէս ամսօրեայ, 1953, որան, 47-48:

³ Фотия Архиепископа Константинопольского О гробе Господа нашего Иисуса Христа и другие маэые его творения на греческом и армянском языке, изданные с предисловием А. И. Панадопуло-Керамевсом и переведенные Г. С. Дестунисом и Н. Марром. Православный Палестинский Сборник, 31-й выпуск, С.-Петербург, 1892, стр. 179—226.

⁴ Նրա հայերեն թարգմանութեանը տե՛ս է. Մելիքոսթ-Քեղ, Վրաց աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին, հատ. Ա, Երևան, 1934:

⁵ Նրա ցուցակը հրատարակել է ժ. Գարխար իր վերահիշյալ սրտամասերութեան հավերժում, տե՛ս անդ. էջ 402—403:

ստիկըս համար Բյուզանդիայի-ձուրիչ քաղաքականությունից և ձգտելով ինքնուրույնության, նրա տիրապետության տակ ապրող ժողովուրդները, հատկապես հայերն ու ասորիները, գիտակցաբար գիժեցին բյուզանդական եկեղեցուց անջատվելու միջոցին: Այս երևույթը ձևավորու էր նաև Բյուզանդիայի վաղեմի թշնամի Սասանյան Իրանին: Վերջինս ամեն կերպ հովանավորում էր այդ ժողովուրդների անջատողական ձգտումները, միջամտում ավելի խորացնելու համար երկու եկեղեցիների միջև դուրացած անջրդեար, մի բան, որ իր հասակ արտահայտությունն է գտել նաև «Narratio»-ում: Այնտեղ նշված է, որ Սուրբաթի կաթողիկոսության ժամանակ, Թեոդոսիոս Փարթի թագավորության 37-րդ տարում, հայերը Պարսից արքայի հրամանով սկսեցին իրենց եպիսկոպոսներին ձեռնադրել ինքնուրույն կերպով, առանց Կեսարիայի միջամտության: Եվ դա տեղի է ունեցել 451 թվականից՝ Քաղկեդոնի ժողովից առաջ, երբ հայոց եկեղեցին վերջնականապես բաժանվեց բյուզանդականից: «Narratio»-ում վառ դժերով պուլց է արված, որ հայերի պայքարին սերտորեն միացան նաև ասորիները, որ հայերի ու ասորիների միջև ստորագրվեց «Համաձայնություն» հավիտյանս միասին լինելու մասին: Սակայն Բյուզանդիան չէր հրաժարվում հայերին տիեզերական եկեղեցուն միացնելու իր գիտավորություններից: «Narratio»-ն ապացուցյն է աշն բանի, թե ինչպես Բյուզանդիան անդադար պայքար էր մղում իր նպատակների իրականացման համար, կանգ չառնելով բանությունների և սպառնալիքների առաջ: Պատահական չէր սպարտակես Մուշեղ Մամիկոնյանի Մամբրիկիոս կաշուի Կոստանդնուպոլսում ավանդատառներ, որ ստված է, թե մարգդան Սուրենին սպանող և Կոստանդնուպոլսում ապաստան գտած Վարդան Մամիկոնյանը երկաթնակություն է բնդումել «սխիսից գրգված»: Նույնն է ստված նաև Լյոբ կաթողիկոսի մասին, որը Թեոդոսիոս պալատը քաղկեդոնականությանը հարեց «ահարեկվելով» Հերակլիոս կաշուրից:

Այս պայքարն ու վեճերը, սակայն, արդյունք չափեցին, հայերը իրենց ազգային շահերը չգիջեցին Բյուզանդիային և, ինչպես «Narratio»-ում է ասված, «անբուժելի» մնացին: Ինչ խոսք, եղել է նաև հայերի մի շնչին խաղ, որը սարբեր թեքերով կապված լինելով Բյուզանդիային, Հայաստանում աշխույժ աշխատանք էր տանում քաղկեդոնականությանը պաշտպանության և տարածման արդյունքում: Այս խաղին է պատկանել ահա «Narratio»-ի հեղինակը:

«Narratio»-ի հայերեն թարգմանությունը լույս է տեսնում առաջին անգամ: Այն կատարված է ժ. Գարիտի կազմած գիտական բնագրից⁶. «Narratio»-ում պատահում են ժամանակագրական սխալներ կամ տարբերություններ մեզ հայտնի աղյուցների համեմատությամբ, որոնք մանրամասն պարզաբանված են ժ. Գարիտի աշխատության մեջ:

⁶ Gérard Garitte, La Narratio de rebus Armeniae, pp. 26-47.

Պատմությունն սուր Դեիգուրի՝ օտերից սկսած մինչև այժմ՝ նրա արտի հաջադների ու նրանց ժամանակակից հոսմունքան և պարսկական քաղաքների մասին, զիտեմալու համար այն, թե մինչև երբ նրանք (Գրիգորի Հաջորդները) պանպանեցին սուր Դեիգուրից և Նիկիաշի ժողովից առաջած ուղիղ հավասար, երբ և ում կողմից մոլորվեցին նրանք, ինչ քննադատներն, և այն մասին, թե ինչպիսի հարցեր ծագեցին հավատի շուրջը, և թե ինչպես նրանք մնացին մոլորության մեջ մինչև այսօր:

Ամենատարածվածատևը և սուրբ *Կառաանդին*² ժամանակ տեղի ունեցավ Նիկիաշի ժողովը ուղղված Արխուրի դեմ, Տրդատի³ ԼԵ (34) տարին և սուրբ Գրիգորի հար զիրարացից դուրս գալու քսաներորդ տարին, սուրբ Արխատակեսի եպիսկոպոսության⁴ օրերին, նրա հար կենդանության ժամանակ: Այդ ժողովին մասնակցեց նա (Արխատակեսը):

Ապա եպիսկոպոսն եղան Արթանեսը⁵, Գրիգորիստը⁶, Հուսիկը⁷, Փարսերսեհը⁸ Աշտիշատ գյուղի Աստրախանից⁹, ապա սուրբ Ներսեսը¹⁰:

Ապա Հայոց թագավոր դարձան Խսարովը¹¹, Տիրանը¹², Արշակը¹³, Վարդգեսը¹⁴, Պապը¹⁵, Արշակը¹⁶:

1 Գրիգոր Լուսավորիչ (302—326):

2 Կառաանդին ՄԷԺ (324—337):

3 Տրդատ III (287—332):

4 Եպիսկոպոսության տակ պետք է համարենք կաթողիկոսությունը «Narratio»-ի մեջ առաջին անգամ կաթողիկոս է անվանվում Ներսես Բ-ը: Արխատակեսը կաթողիկոս դարձավ իր հար կենդանության օրոք:

5 Արթանես (333—341):

6 Գրիգորիստը Արթանեսի սրբին ԼԵ, իրեն հաջորդած Հուսիկ կաթողիկոսի եղբայրը: Narratio-ում նա հանդես է գալիս Հայոց կաթողիկոսների թվում, բայց իրականում նա Գրիգոր Լուսավորիչի և Տրդատի կողմից սպառնվել է սրպես եպիսկոպոսության Ազատից ուշխարհ, որ և վախճանվել է եղևնական սառնով 337—338 թթ.:

7 Հուսիկ (341—347):

8 Փարսատոս Բուզանդի մասնա հերատակվում է սրբին Փարսես:

9 Փ. Գաբրիել անբաղաձուրի Աստրախան (Ք՝ Աստրախան) քաղաքի համարում է ՆԱՅԻՇԱՆՈՒ (ապարակաց) քաղաքի խնդրաբերված արտահայտություն:

10 Ներսես ՄԷԺ (353—373):

11 Խսարով Կասակ (352—358):

12 Տիրան (358—365):

13 Արշակ II (365—367):

14 Հայկական ազդեցությունը չույց էն տալիս, որ այդ Վարդգեստը թագավորից Պապի սպանությունից հետո:

15 Պապ (369—374):

16 Փարսատոս Բուզանդի մասնա սրա մասին գրված է հետևյալը. «Ապա լիա մահուն Մանուկի գործավարին Հայոց ոչ իմն կալաց հաստատել ի վերայ ուշխարհի թագաւորութեանն Արշատեսի, այլ քաղաւթ ի Հայոց նախարարացն անախ ելին գատեան զհնացին առ թագաւորն Պարսից, և մատենքին նմա գալիսարին Հայոց, և խնդրեցին ի նմանի թագաւոր Արշակունին և նորա ջանքին կրկնալ մեծաւ խնդրեմեամբ ընդ իւր ձեռն առաւ իւրով քանի ի նմին սառնել ի թագաւորութենէն Հայոց Արշակունին, և նախա լինին դրաւել գալիսարին Հայոց Ազատ գրանել»:

նրա ժամանակ Հայաստանը բաժանվեց. կառուցվեց Քեղզասուղախը, որը նախկինում գյուղ էր և կոչվում էր Կալե Արխե այն պատճառով, որ երբ մեծ առաքյալ Բարսեղիմեոսը Պարթևաստան գնացիս Եփրատ գետում մկրտեց Պարսից արքայի եղբորորդուն և նրա հետ միասին երեք հազար մարդ, այն-
տեղ նա կառուցեց ամենաարբուհի Աստվածածնի անվան (նվիրված) տաճար, և այդ վայրում գտնվող գյուղն անվանեց Կալե Արխե (Բարի սկիզբ): Ահա Քեղ-
զասիս Կեծը¹⁷ ծանոթանալով այդ վայրին և նրա ջրին, հաժանեց այն և կա-
ռուցեց այնտեղ հաշակափոր մի քաղաք և վերանվանեց այն Քեղզասուղախ:
Նրան (Քեղզասիսին) ենթարկվեց Մեծ Հայքի թագավոր Արշակը¹⁸, իսկ Հայոց
թագավոր Խոսրովը, թագավորելով Հայոց երկրում, ենթակա էր Պարսից Շա-
պուհ արքային, որին հենց ինքը Շապուհը շարս աօրի տնց պրկեց իր թագա-
վորաձյանից:

Քեղզասիս Կեծի ժամանակ տեղի ունեցավ ՃԾ [150] հայրերի սուրբ ժո-
ղովը Կոստանդնուպոլսում¹⁹ քնդվեմ հագնմարտ Մակեդոնի, և նզովեցին նրան:
Այդ նույն տարիներում Հայոց երկրում եղիսկոպոս էր սուրբ Ներսեսը, իսկ
հաժատա հանդանակը, որն ստացել էին սուրբ հայրերից, Վասմշապուհ թագա-
վորի²⁰ և նրա որդու Արտաշեսի²¹ ժամանակ մեկն էր և նույնը: Նրանցից հետո
Հայոց վրա տիրեցին մարգարաններ:

Քեղզասիս Փարս կալսեր²² առանձնիկներսրդ առաւմ կալայցաւ եր-
բորդ ժողովը²³ երկու հարյուր հայրերի, որոնք նզովեցին Նեստորին: Այդ ժո-
ղովից հետո տեղի ունեցած երկրաշարժի ազեաից տեր ունեւաւ մոտ սգորմա-
լլուն գտնելու համար Կոստանդնուպոլսի արքեպիսկոպոս երանելի Պրակի²⁴
կողմից հորինվեց «Սուրբ առաքամբ»:

Այդ ժամանակվանից տիեզերական եկեղեցին քնդանեց երեքսրբյան
հիմեր քառ սերսիներին փառարանալլան, ինչպես որ սովորել ենք նսույի
մարդարեից²⁵: Սուրբ Պրակից առաջ վեճ էր գնում երեքսրբյան հիմեր շուրջը
«սր խաշեցար»-ի հովելման համար: Իսկ Սարեղիսը²⁶, լինելով շաշե²⁷ և
միարեանկ, և նույն աղանդից բաղմաթիվ հետևորդներ, որոնք պաշտպանում
էին սր խաշեցար»-ը նզովեցին և բանադրվեցին:

Եւ նմին տամէ մանուկ մի անուն Խոսրով, և կապեաց թաղ ի գրախ նորաւ ... Արշակ արքայ
մերթնցաւ տեղի եւ շոգաւ գնաց ի սահման Յանաց, և էին թիկունք Արշակայ թագաւան
Յանաց, և Խոսրովա թագաւան Պարսից (Փառաւառ, Զ, 1):

17 Քեղզասիս Կեծ (379—395):

18 Տե՛ս վերը, ծան. 9:

19 Տիեզերական երկրորդ ժողովը Կոստանդնուպոլսում տեղի ունեցավ 381 թ.:

20 Վասմշապուհ (389—411):

21 Արտաշես (422—428):

22 Քեղզասիս 1-ի Փարս (448—450):

23 Երբորդ տիեզերական ժողովը տեղի ունեցավ Եփեսոսում 431 թ.:

24 Պրակոս պատրիարք (434—447):

25 Հմմտ. Նսույի, Զ, 3 «և (սերսիւր) աղազակէին մի առ մի և տսէին, սուրբ, սուրբ,
...սուր Տէր գորսթեանց...»:

26 Սարեղիսը մանաթիստիստների (սասման և Սրիստասին նույն ամենափորովյանը
համարողների) աղանդապետն էր, որը բանադրվեց պապ Կալիստոսի (217—222) կողմից:

27 շաշե: հանարեն նշանակում է «հիմ» և ավելայ նախադասութիւն մեջ տեղեւորաւ է:
Ինչ թիւում է, որ հայերեն բնագրում տեւոր է որ եղած լինէր «հիմ» բառը (սեւ. հիմի), որը
Թարգմանիչը շփոթել է «հիմ» բառի հետ և Թարգմանիչ շաշե:

Նույն աչն Թեոդոսիոսի ժամանակ երանելի Փարիանոսը²⁸ թագաժորանխաբաղարի պալատում պաշտոնանկ արեց պիզմ նվախբեռին և նրան նզովեց²⁹։ Իսկ ինքը նվախբեռը եկավ և խնդրեց Գիսակարոսին³⁰, իսկ վերջինս էլ պաճանջեց կաշարից, որպեսզի նա եփեսոսում գումարի նոր ժողով՝ դատապարտելու համար սուրբ Փարիանոսին և արդարացնելու պիզմ նվախբեռին։ Սակայն Գիսակարոսն ու նվախբեռը մնացին մենակ, ինչպես ազատվր, անապատում և բուն աղերակներն մեջ³¹։

Հառնի երանելի պապ Լեոնը³² խմանալով եկեղեցու շփոթման մասին, սուր կերպով պախարակեց Թեոդոսիոս կաշոնը։ Նա պաճանջեց արևելքական ժողով գումարեի, բայց ոչ ու մտադրությունը լուսնյան մասնակց կաշոն մահվան պատճառով³³, բայց Մարկիանոսը³⁴ դա՛ քաբձրանալով իրականացրեց ոչ ու մտադրությունը։

Սուրբ Սահակի³⁵ մահվանից վեց տարի անց տեղի անեցավ Շահապիմանի ժողովը³⁶։ Երանելի սուրբ Սահակը վախճանվեց իր կյանքի ճժ [119] տարում և փոխեցավ ի տեղը։ Եպիսկոպոսություն ավտոր նրա հրամանով ժառանգեց Հովսեփը³⁷, սրի տառներկուերորդ տարում Հովակերտը³⁸ պաճանջեց, որ Հայոց աշխարհում կրակադաշտություն (հաստատվի)։ Թեոդոսիոս Փարի կաշոնը [և] [37] տարում նվազեց Հայոց եպիսկոպոսների թիվը, նրանց մեջ տկնաու կերպով հանգես եկավ հանգսնությունը և նրանց ելուելիները (պիտաժորները) սկսեցին իրենք ձեռնադրել եպիսկոպոսները։ Պարսից արքայի հրամանով արևելքական եկեղեցու արքիները բաժանվեցին ու ցրվեցին։ Այդ հանգսնությունը սկիզբ առավ Սարմադի³⁹ տիտաակալության մամանակվանից և (այն տարածված էր) հատկապես նրա երկրի եպիսկոպոսների մեջ։ Այդ (հանգսնությունը)⁴⁰ մինչև արս անբուժելի մնաց։

Մեր տիրոջ Հիսուս Քրիստոսի գալստուից մինչև Մեծն Կոստանդնի թագաժորության լոթերարդ տարին, որը (գումարեց) նիկիայի ժողովը՝ Յժն [315] տարի, իսկ նիկիայի ժողովից մինչև Կոստանդնուպոլսի ժողովը, որը կաշաղավ Թեոդոսիոս Մեծի և [5] տարին՝ ՀԳ [73] տարի։ Նրանից էլ մինչև եփեսոսի առաջին ժողովը, որը գումարվեց Թեոդոսիոս Փարի ժամանակ նրա թագաժո-

28 Փարիանոս պատրիարք (446—449)։

29 Դա 448 թվականի նոյեմբերի 22-ին էր։ Նվախբեռ (378—454) միաբնակության հիմնադիրն է։

30 Գիսակարոսը Մեկրանգրիայի պատրիարքն էր (341—451)։ Նա 449 թվին եփեսոսում գումարեց ժողովականին։ Կաշված արևելքական ժողովի և միաբնակությանը հաշտարարեց պետական կրոն։ Սակայն 451 թ. Քաղկեդոնի ժողովում բանադրվեց և աջարվեց։

31 Հժժա. Սաղմառ ՃՖ (ԸԲ), 7։

32 Լեոն Մեծ պապ (440—461)։

33 Թեոդոսիոս II-ը վախճանվեց 450 թվականի հուլիսի 28-ին։

34 Կաշոն Մարկիանոսը (450—457) արևելքական ժողովը գումարեց 451 թ. Քաղկեդոնում։

35 Սահակ Մեծ, Ներսես Մեծի արքի (380—438)։

36 Շահապիմանի ժողովի գումարման թվականն, ինչպես և Սահակ Մեծի մահվան թվականն՝ մասին մանրամասն տես Փ. Կարիաի մաս (էջ 38 և հաջորդ)։

37 Հովսեփ I Հաղստեկի (444—454)։

38 Պարսեց արքա Հովակերտ II-ը (438—457)։

39 Կաշոնը քառ երեսնվին Սարմադի կաթողիկոսի մասին է (մեռ. 444 թ.)։

40 Նկատի ածի, ասանց Կեսարիայի միջամտություն, ինքնաբույն կերպով եպիսկոպոս ձեռնադրելու իրավունքը։

բաժխան ժե՛ն [15] տարում՝ եւ է՛ 47] տարի: նրանից էլ մինչև Գիսակորսոսի (գամարած) նիկեասոսի ժողովք, որը գամարովեց նույն կաշան օրոք՝ ԻՐ [22] տարի: նրանից էլ մինչև Քաղկեդոնի սուրբ ժողովք, որը կաշուցում Մարկիանոսի թագաւորութեան երկրորդ տարում՝ եւ [5] տարի: նրանից էլ մինչև Անատոսա կաշան թագաւորութեանը⁴¹ եւ [40] տարուց ամէկի:

Այն ժամանակ միարնակներ Գիսակորսոսն ու Նիսիբեսը մեծ խռովութեան բարձրացրին: Վշտացած էր Անտիոքի Մենոսոսը⁴², Ալեքսանդրիոն եւ սուրբ քաղաքը⁴³, որովհետեւ նույն անտով տառապալ պայտասականներից սմանք իրենց կողմը բաշկեցին կաշան եւ ամբողջ աշխարհը խռովութեամբ չցրին: Միջագետքը եւ այլ երկրներ այդ նույն սղծութեամբ սղծեցին, ստիպելով բոլորին նդովել Քաղկեդոնի սուրբ եւ արեգերական ժողովք եւ խոտաւղանել՝ ինչպէս Գիսակորսոսն ու Նիսիբեսը Քրիստոսի վրա տաւալածութեան եւ մարդկութեան մեկ բնութեան: նրանք սահմանեցին նաեւ «սուրբ տաւալածի» վերջում կարգաւ օտը խաշեցարս-ը, մի բան, որ այդ դեպքերից մի քիչ տաւշ Անտիոքացի Պետրոս Թովիշը ամէկացրած լինելու համար նդովել էր այն ժամանակվա սուրբ հայրերի կողմից, որովհետեւ տաւալածաւայացը սուրբ երրորդութեանը, հիմար Նեոսարի պես, շորորդութեան էր քարոզում: նրանք սփեր աղգամառ մնացին եւ չենթարկվեցին Անատոսա կաշան, անդգամը բոլորին արտրեց եւ դառն մահվան գատապարտեց:

Այդ օրերին անիծյալ սմն Տիմոթէոս եպիսկոպոս⁴⁴ բաղմաթիվ հասեր հորինեց քնդվեմ մեկ Քրիստոսին երկու բնութեամբ գաղանդների, ինչպէս եւ անարդանքներ քնդվեմ Քաղկեդոնի ժողովի:

Գրանից հետո Հուստինոս կաշան եւ պարսից (արքա) Կալմատի ժամանակ սմն Հուլիանոս Աղիկատնայի եպիսկոպոս եւ Հակոբ Բաւնայի⁴⁵ եպիսկոպոսը բաժանվեցին միմյանցից: Այս Հուլիանոսն առեց, թե Փրկիշը երկնքից անապական մարմին ստացաւ եւ միացաւ սուրբ Մարիամին նրա օրովայնից դուրս, նրա արդանդից դուրս, եւ ոչ ինչպէս բոլոր կանայք:

Նշելով ամենաբանիշի խոսքերից, որանք անում են. «Այս է հացն որ չերկնիցն իջեալ է, զի որ ուտիցէ որ ի ամանէ մի մեռանիցի»⁴⁶ եւ նույնպէս «Ան եմ հացն կենդանի, որ չերկնից իջեալ: Սիկ որ ուտիցէ ի հացէ յամանէ, կեցցէ ի չախաւան, եւ հացն զոր ես տայ մարմին իմ է, զոր հս տայ վրան կենաց աշխարհի»⁴⁷:

Ահա այս էր վկայակաշում այն անմիտը, անգիտանալով զօրութեանն բանի, որն ասում է. «Ան բանն մարմին եղեւ եւ բնակեաց ի մեղ»⁴⁸ եւ որ «Ան մնալ զարդին իւր զանդրանիկ, եւ պատեաց ի խանձարաւս եւ եղ զնա ի մտեր»⁴⁹, եւ

⁴¹ Անատոսիոս կաշար (491—518)։

⁴² Անտիոքի պատրիարք Մենոսոս (512—518)։

⁴³ Երաքը երեսուցեմի մասին է։

⁴⁴ Նիսիսի ունի Տիմոթէոս Կաղկիս։ Նա Ալեքսանդրիայի պատրիարքը դարձաւ 457 թ., հեռացվեց 459, 460 թ. եւ վերականգնվեց իւր աթոռի վրա 475—476 թթ.։ Մահացել է 477 թվականին։

⁴⁵ Նիսիսի ունի Հակոբ Մարապուշտն, որ 518/519 թթ. դարձաւ Բաւնայի եպիսկոպոս եւ մահացաւ 521 թ.։

⁴⁶ Բաւն Հովհաննէս, 2, 50։

⁴⁷ Նույն տեղում, 51—52։

⁴⁸ Նույն տեղում, Ա, 14։

⁴⁹ Բաւն Ղաւկաստ, Բ, 7։

որ «սգի մարմինն եւ սակերս ոչ ունի»⁵⁰: նրանք չգիտեին, որ ամենամիշտ (ճա-
նապարհով) է բնթաւուս՝ Աստուծո՝ եկեղեցին, որ նա է (Աստված) նրա սուկե-
ցուցը եւ աշն (եկեղեցին) երբեք չի մոչորվել: Նրանից էլ նրա հետևորդները
անվանվեցին հալիանախաններ, Հակարինը՝ հակորիկներ, իսկ Աւերսսինը՝ սեկե-
րիանոսներ:

Հալիանախանները բնդամենը երեք հախակապս ունեին: Հալիանոսի մահից
հետո նրա (մնացած) երկու քնկերները գիտենալով, որ սուրբ հայրերի կանոն-
ների համաձայն, հախակապս ձեռնադրելու համար պետք է առկա լինեն ամեր-
վազն երեք հախակապս, նախքան Հալիանոսին գերեզման իջեցնելը նրա եւ
իրենց ձեռքով հախակապս ձեռնադրելին, այդ պատճառով էլ նրանք անվան-
վեցին նեկրախիրոսանիստս⁵¹ եւ մինչեւ այժմ պատվում են Հալիանոսի աչք:

Բայց նորից նվաղեցին այս հերձվածի հախակապսաները եւ սրովհետեւ իրա-
վանք չունեին ձեռնադրվելու իրենց հերձվածի (պիսավորություն) գիմեցին Հա-
լոց հախակապսներին: Այդ նպատակով նրանք բարեկամացան Տարսնի հախո-
կապս ներշապուհին⁵², որը Կաթառի ԺԲ [19] տարին ստացավ հախակապսու-
թյունը եւ շատ տարիներ վարեց (այդ պաշտոնը) իր քնկերոջ ասորի Արգիշտի
հետ միասին, որը Աստուծին մատիկ Սարերա վանքից էր⁵³: նրանք առում էին,
թե սրբորը մոչորվել են, գնալով Նեաաորի հետեից եւ Քաղկեդոնում՝ նրա նման-
ների եւ սրովհետեւ ոչ մի կերպ չենք կարող ձեռնադրվել, գիմեւ ենք, որ ձեր
բարեկաշտ ձեռնադրությամբ հախակապս դառնանք:

Բնշաբս վերևում ստացինք, նրանք հրաժարվեցին սուրբ Գրիգորի աման-
դությունից, անշառվելով Կեսարիայի աթոռից եւ հրաման ստացան Պարսից
արքայից, որ իրենք կառարեն իրենց ձեռնադրությունը: նրանք առում էին,
թե սուրբ Գրիգորից ենք ստացել ձեռնադրությունը եւ նրա աշակերտներն ենք
ի Քրիստոս:

Նոր ներշապուհ հախակապսը այդ հաշանեց Ներսես Կաթնաղիկոսին⁵⁴, որն
Աշտարակից էր եւ արիշ հախակապսների եւ աղաաների, սրտվեց մեծ ժողով
գումարել Դփին քաղաքում⁵⁵ նույն աշն ներսես Կաթնաղիկոսի քառերորդ առ-
քում, Հուսափնոս կաշոն⁵⁶ ԺԳ [13] տարում, եւ Պարսից կոստավ արքայի
ԻԳ [24] տարում, Յիսապուղիտի⁵⁷ նահատակության տարում, Հալոց թվակա-
նության սկզբում, աշն ժամանակ, երբ նվաճեցին Քաղկեդոնի սուրբ ժողովը
սրբես նեաաքական բոս Արգիշտի գրության⁵⁸, սրովհետեւ այդ (նույն) տա-
քում թարգմանեցին Արգիշտի կողմից բերված վերահիշյալ գրությունները,

⁵⁰ Նույն տեղում: ԻԳ, 39:

⁵¹ «Մահացածի կողմից ձեռնադրված»:

⁵² Հմմտ. Գրքը թղթոց, Լք 52 «Մերշապուհ հախակապս Տարսնոյ եւ Մամիկոսեկից»:

⁵³ Նույն տեղում, Լք 54 «Արգիշտի երկց, ի վանաց Սարերայի»:

⁵⁴ Ներսես Լ Բաղրեանդցի (548—557): Հովհաննես Գրատիանակերացին նրա մասին
հիշատակելով առում է, «գնեղաւս ի գաւառէն Բաղրեանոյ, ի զեղջէ Աշտարակայ»:

⁵⁵ Դփնի եկեղեցական ժողովը տեղի ունեցավ 554 կամ 555 թվին:

⁵⁶ Հուսափնիանոս I (557—565):

⁵⁷ Յիսապուղիտի մասին մանրամասնություններ է տալիս Հովհաննես Գրատիանակերացին
(տես Պատմութիւն Հալոց, Քիֆյու, 1912, Լք 64): Յիսապուղիտի վկայարանի ամենակները
Դփնի հնադրական պեղումների ժամանակ հայտնաբերվել են: Տես Կ. Ղաֆազարյան, Դփնի
քաղաքը եւ նրա պեղումները, հատ. Ա, Երևան, 1952:

⁵⁸ Ասորաց հախակապս Արգիշտի թագիւր Հալոց Ներսես Բ Կաթնաղիկոսին տես Գրքը
թղթոց, Լք 62—63:

որանք գրվել էին Տիմոթեոսի⁵⁹ և տառի Թիմոթի⁶⁰ կողմից և որանք ուղղված էին Քաղկեդոնի ժողովի և նրանց դեմ, ովքեր ի վերա Քրիստոսի, մեր աստուծո խոստովանում էին երկու բնության: Նրանք բնդունեցին այդ գրվածքները և նույն ալն ժողովում, որը կալուցավ Գվին բաղարում, գավանեցին մեկ բնության աստուծո բանին և մարմնի, և որ անմահ բնությամբ նա խաչվեց և մահացավ, դրա համար էլ «Ասոր աստված»-ին ավելացրին նաև «որ խաչեցար»-ը ըստ Պետրոս Թափչի. որը աստուգում էր Մարելիասի (ախավ) և նպախել արեցին չհաղորդվել նրանազեմի և նոր Համի հետ և նրանց հետ, ովքեր ի վերա մեր տիրոջ Հիսուս Քրիստոսի խոստովանում են երկու բնության: Նրանք Արդիշչին կախկոտրոս ձևանագրեցին, ինչպես և հակաբիկ Եվաթրեսին և նրանց երկու այլ բնեկրեներին, որանցից մեկը հուլիանական էր, իսկ մյուսը՝ այլ ազանդի կողմնակից, որանց ձևանագրելով ուղարկեցին Ասորիքի Միջագետք առ հավետ պահելու որոշմամբ միաբանությունը միմյանց հետ, որը ամբաղնդեցին ինքնագիր գրությամբ:

Երկուր ժամանակ անց ամեն Վարդան իշխան⁶¹ ազանեց պարսիկ բռնակալ Մարենին և ապառամբելով՝ Հայաստանից փախչում է Կաստանդնուպոլիս՝ Խոսրովի և [40] տարում, և սուրբ Սափյան կառուցող Հուսամինիանոսի և [30] տարում: Վարդանը և իր հեանորդները չէին հաղորդվում (հույների հետ) առելով որ ամեր վարդապետներից շուններ հրաման հաղորդելու ձեզ հետ: Այդ առթիվ կալուրը հրամայեց նույն ալն Վարդանին հրավիրել Հայոց կախկոտրոսներին և վարդապետներին և հարցը ճշգրիտ քննել: Կաստանդնուպոլիսում կալուցավ մեծ ժողով, որին անվանում են հինգերորդ ժողով, բնդեմ ազանգավոր ամանց և միաբանելով, հրավիրեցին Վարդանին և նրա հեանորդներին սուրբ Սափյանի մի դուռը, որը մինչև օրս կոչվում է Հայոց Դուռ և ալն ժամանակ նպախեցին Սրիգենեպին, Եվադրեսին, Գիգիմոսին, նեաորոսկաններին, հակաբիկներին, հուլիանականներին, գալսանոսականներին և բնդհանրապես Եվաթրեսի և Գրոսկոթոսի ազանդի կողմնակիցներին: Վերադառնալով Հայաստան, նրանց մի մասը սիրով բնդունեց միությունը, իսկ մյուս մասը Հովհաննես կաթողիկոսի⁶² ժամանակ պանեկացավ (իմա հեղեախկոսացավ), որի մասին ալժամ մասնավորապես խոսելու կարիք չկա: Այսպիսով նրանք նամակ գրեցին Ազվանից աշխարհի կաթողիկոս Աբասին հետևյալ բովանդակությամբ. «Այ, միաբաներ մեր հավատքին՝ Քրիստոսի աստուծո մի բնության բնդունելուն և երեսուրջյան հիմնին ավելացրու «որ խաչեցար»-ը⁶³, իսկ նա չէր համաձայնվում:

Նույնպես և Այսնեայց կախկոտրոս Արթանեսին, առկալն նա ևս չէր համաձայնվում, առելով, որ «ինձանից առաջ կղամ երանելադույն կախկոտրոսներ

⁵⁹ Տիմոթեոս Կուլ:

⁶⁰ Խոսրո Ֆիլոսոֆոսի մասին է: Նա Գիրք թղթացում հանդես է գալիս որպես «Փիլոսոֆոսը նորովը բազարի կախկոտրոս» (էջ 451):

⁶¹ Կրասել: Վարդան Մամիկոնյանը: Է: Հովհաննես Գրոսկոտիկոսացին այս կաղապարությամբ գրում է, «ապառամբեալ ի նժանկ (ի Խոսրովի) Վարդան Մամիկոնեան ապանանձ պարզագունն Սուրեն ի Գվին բաղարի, և ինքն հանդերձ այլօր նախադարձօրն զնայ ի ծառայութիւն Յունաց»:

⁶² Հովհաննես II Կաթողիկոս (557—574):

⁶³ Հովհաննես կաթողիկոսի թուղթը Ազվանից Սրոս կաթողիկոսին մեզ հասել է: Տե՛ս Գիրք Թղթաց, էջ 81—84:

Պետրոսն⁶⁴ ու Գրիգորը⁶⁵ այդպես էին առում «սուրբ տառված»-ը, իսկ նա ոչ կառնելուցնեմ ոչ էլ կոտակառնեցնեմ»:

Նրանք նույնպես գրեցին վրացիներին, որոնք խիստ պատասխան առաքել չուղեցին Հնազանդվել նրանց, ույլն խաչատառն կերպով իրենց ուղարկված մարդկանց, որպես հերետիկոսների աշակերտների և հրեաների տառվածները վերականգնողների, վանդեցին: Ոչ ոք չենթադրվեց նրանց կամքին, քաղի հայերենախոս⁶⁶ Տաշիր, Զորափար և Գարգման կոչված գավառներից, ոմանք էլ Արցախից: Այդ ժամանակ մեծ խռովություններ էին տեղի ունենում իշխանների ազատամբռնության կապակցությամբ և Համմում, և Պարսկաստանում⁶⁷ և քսան տարի վիճում էին հավատքի շուրջը (ինչպես որ առում է Օգոսին, «Պատերազմ էկն ի վերայ արդուցն անօրէնութեանց խրատել զնոսա և ժողովեացին ի վերայ նոցա ազգք խրատել զնոսա ի վերայ երկուց անիրաւութեանց նոցա»⁶⁸), Հովհաննես և Մովսէս⁶⁹ կաթողիկոսների օրերում, մինչև նոսրով արքայի⁷⁰ առաջին տարին, որը դա՛ քարծրացաւ Մովրիկիոս կաշսեր⁷¹ օգնությամբ, համալցեցին ինքն հոգրութեան ժամանակ:

Զորափար Մուշեղ Մամիկոնյանը, Տարսնեցի վերանվանւոյր, զնայով Պարսկաստան և հաղթանակ տանելով հաստատեց նոսրովին դա՛ն վրա:

Նա թաղավորեց էլ [37] տարի, սա ամբողջ Հայաստանը մինչև Գվին տվեց Մովրիկիոս կաշսեր, որի համար նրա կազմից արքա դարձաւ: Նա (Մուշեղը) ինչպես և նրա զորքը նրա կազմից քաղվաթիվ մեծարժեք նվերներ առաջաւ: Նույն տարին պարսից արքա նոսրովը Մուշեղին ուղարկեց Մովրիկիոսի մաս: Նա ժամանելով Կոստանդնուպոլիս, պատվական խաչի մեծ տնի օրը, իր ուղեկիցների հետ հրամարվեց հազարգովելուից: Կաշսը հարցրեց և իմացավ պատճառը: Մուշեղն առում էր, որ (չի հազարդում) «Քաղկեդոնի ժողովի պատճառով և սրովհետեւ դաք ի վերա մեր տեր Հիսուս Քրիստոսի խոստովանում եք երկու բնութեան»: Կաշսն առաց, «Ձեր նախորդ վարդանը, նրա ազատները և նրանց վարդապետները պատվոք համաձայնութեան տվեցին խոստովանել երկու բնութեան»: Մուշեղը պատասխանում է. «Նրանք այդ

64 Պետրոս Փերթոզ Այւնեցին մահացել է 558 թ.: Ստեփանոս Արքեպիսկոպոս նրան անգամում է քրաշ հետարեւ և անշաղթ փրկեմախոյն, իր խնայատութեամբ և կրօնարեւոյ տառքինութեամբ, նախաթա փառապաշտաց Հայոց, քերթող և թարգմանիչ»:

65 Վրթանեսի անմիջական խախտը: Նրա անվան հայերեն ձևն է Գրգորն (Տես Ստեփանոս Արքեպիսկոպոս, Պատմութիւն նահանգին Միասկան, Թիֆլիս, 1910, էջ 91):

66 Հոմեարեն տերմինով՝ «Οι κατὰ τὴν Ἀρμενίαν διαλεχτοὶ Τασιρ, Γεωργιὸν καὶ Καշαշ», որ բառացի թարգմանելով առաջվում է՝ «Հայերեն լեզվով Տաշիր, Զորափար և Գարգման կոչվող»: Այսպես չէ, կարող հայերեն բնագրում լինելու Սրա օգտին է խոսում նաև այն հանդամանքը, որ «Narratio»-ում քաղվաթիվ հայերկան այլ տեղանուններ են հիշված, քաղց ոչ մի տեղ չի նշվում, որ այդ տեղանունները հայերեն այդպես են կոչվում: Օ՛րեւորմանոյ յաշն շիւն Ἀρμενίαν διαλεχτοὶ գործվածքով հին թարգմանիչը «Հայերենախոս» բառն է թարգմանել «Հայերենախոս» բառը օգտագործել են գեւեա Աղաթանգեղոսն ու Կորյունը: Տե՛ս նոր Բաղդիրը Հայկազյան լեզվի, «Հայերենախոս» բառը:

67 Փ. Գարիոր ենթադրում է, որ այստեղ խոսքը բչուղանդացիների և պարսիկների միջև տեղի ունեցած պատերազմի մասին է, պատերազմ, որը սկսվեց 572 թ. Հուսթինիանոս II-ի ժամանակ և տևեց մինչև Մովրիկիոս կաշսեր թաղավորութեան առաջին կեսը (591):

68 Օգոսի, Փ., 9—10:

69 Մովսէս II Եղիգարեկցի: Նա կաթողիկոս դարձավ Հովհաննես II-ի մահից (574 թ.) հետո և կաթողիկոսութեան արժանին նստավ 30 տարի:

70 Նոսրով II-ը (590—598):

71 Մովրիկիոս կաշսեր (602—610):

արեցին կամ անդիտութեան և կամ էլ վախի պատճառով: Սակայն եկե զա զան-
կանսս հանդիսա շուր և սխալը արդարորեն ուղղել, ապա զա ճշմարտութիւնը
կդանես իմ վարդապետների մոտ: Կայսրը նամակներով հրաման ուղար-
կեց, որպէսզի Հայոց բոլոր եպիսկոպոսները և Մովսէս կաթողիկոսը իր դպի-
ւորի հետ միասին ներկայանան Կաստանդնուպոլիս: Իսկ Մովսէս կաթողիկոսը
ուղարկութեան շրջաճրեց հրամանին տակով. «Աս շեմ անցնի Ազատ գետը, շեմ
ուտի փտան հայր և շեմ խմի ջրախառն տաք գինի»: Կասպարաճիան աշխարհի
եպիսկոպոսները և նրանք ուրիշ գանձում էին Պարսից տիրապետութեան տակ
նմանապէս շղանկացան գետ: Իսկ Տարսնի եպիսկոպոսները և ուրիշ որ
գանձում էին հասմաշեցիների տիրապետութեան տակ գնացին Կաստանդնուպո-
լիս: Երկար գննելուց հետո, նրանք հասմիներից համագլխեցին և ստորագրեցին
ու երդմամբ համամիտ գործան նրանց: Երբ նրանք վերադարձան Հայաստան,
Մովսէսը նրանց շնորհանց նուշնպես և Պարսկահայաստանի մշտա եպիսկո-
պոսները: Նրանք իրենց կաթողիկոս ձեռնադրեցին Հովհաննէսին՝ Կաթողիկոսի
Թաղարան գլուպից: ԺԴ [14] տարի, մինչև Մովսէսիկոս կայսեր վախճանը, նրանց
միջև հարաբերութիւնները արժան էին Քրիստոսի երկու բնութիւններին և Քաղ-
կեդոնի ժողովի հարցում:

Նրա վախճանից հետո Պարսից Խոսրով արքան գրովեց Հայոց աշ-
խարհը: Դա աչն ժամանակ էր, երբ հերետիկոս Աբրահամը⁷² կաթողիկոս դար-
ձաւ: Այդ նաչն տարին նա ստիպեց եպիսկոպոսներին, երեցներին և վանա-
հայրերին նշովել Քաղկեդոնի ժողովը, հակառակ դեպքում հետանալ երկրից:
Նրանք նշովեցին և վեճը դադարեց⁷³:

Երբ տարի անց պատերազմ տեղի ունեցաւ Քասենում և պարսիկները պար-
տութեան մատնեցին հասմաշեցիներին, պաշարովեց Կիլիկիոյ քաղաքը և Թեոդո-
սուպոլիսը՝ Փոկատ կայսեր⁷⁴: Ե [5] տարին և Խոսրովի Ի [20] տարին: Նրանք գրա-
վեցին բաղձաթիւ աչք քաղաքներ, (գերեցին) նաև Հովհաննէս կաթողիկոսին,
որը թեպէտ Հայաստանում էր գանձում, բայց ենթարկւում էր հասմաշեցիներին:
Աչն ժամանակ էր, որ հերետիկոս Աբրահամ կաթողիկոսը ստիպեց Հովհաննէսի
բամնի եպիսկոպոսներին նշովել Քաղկեդոնի ժողովը, հակառակ դեպքում հե-
տանալ Հայաստանի շրջաններից: Վերջիններս չճամաձաշովեցին և նրանցից
ամանք անցան Տայք, ամանք հասմոց երկիրը և վախճանովեցին օտարութեան մեջ:

Ազատ (աթուս նստաւ) հերետիկոս Կոմիտաս կաթողիկոսը⁷⁵, որի ժամանակ
բազում խռովութիւն և ավերածութիւններ տեղի ունեցան հասմոց աշխարհում
Խոսրովի ձեռքով: Նա (Կոմիտասը) բոլորից սուր կերպով դրոշեց վեճը՝ նշովե-
լա համար Քաղկեդոնի ժողովը: Նա բաղձաթիւ հատեր դրեց իր սեփական առ-
վամբ, կանոններ և տիպեր՝ սուրբ Սահակի անվամբ, որոնց թիւում և հայերին
լիզվով Ամարտակում⁷⁶ կաշված գիրքը⁷⁷: Նա ուղարկ էր, որ իր աթոռը մատանդի
ամն Հովհաննէս⁷⁸, բայց զա չեղաւ, և աչն մատանդից Քրիստափորը⁷⁹:

72 Աբրահամ I Ազրաթանեցի (607—610):

73 Այս մասին տե՛ս Դիքսը թղթոց, էջ 151—152:

74 Փոկատ (602—610):

75 Կոմիտաս I Աղցեցի (610—628):

76 Կարդա՝ Հաճապարճատ:

77 Արտնի տերատում, ինչպէս և Ստեփանոս Տարսնեցու մոտ, աչս դրական գործունեու-
թեանը վերադրւում է ոչ թե Կոմիտասին, այլ Հովհաննէս Մաշրադանեցուն:

78 Խոսրոյ Հովհաննէս Մաշրադանեցու (Մաշրադանեցու) մասին է:

79 Քրիստափոր II Ազուհունի (623—630):

Երբ Փրիստատորը զգովեց ամսուից, Հովհաննեսն սրախուցավ, բայց ուղի ժամանակ ևս նրան ոչինչ չհաշտովեց անել: Թրովհետե կաթնոգիկոս դարձավ Եզրը⁸⁰, Հովհաննեսը մուկեցեց և շար աչքով էր նրան նայում նրա (կաթնոգիկոսության) ժամանակ:

Ետևումի մահվան Դ [Դ] տարին և Հերակլի⁸¹ թագավորության ԻԳ [23] տարին (Հերակլը) գալով Մեծ Հայք հրամայեց Քեոպսուպոլիսում մեծ ժողով գումարել՝ բոլոր եպիսկոպոսների և վարդապետների, կաթնոգիկոս Եզրի և բոլոր աղաանների մասնակցությամբ, քննելու և եզրակացության հանգելու համար Փրիստատի՝ մեր աստուծո երկու բնությունների և Քաղկեդոնի ժողովի հարցի շուրջը: Երեսուն օր նրանք քննեցին ուղի հարցը և հայերը համոզվեցին (սուրբ հայրերի) գրքերից և իրենց ձեռքով ստորագրեցին ու երգվեցին այլևս ուղի մասին երբեք չհակաձուռել:

Վերագանալով Դվին, նույն ալն Հովհաննեսը գրեց իր կրոնակիցներին: Գարգմանի եպիսկոպոս Ստեփանոսին և Սյունյաց Մաթուսաղային⁸² և մի քանի սրբիչների, որոնք չէին գնացել ժողովի, շահագործելի ու կաթնոգիկոս Եզրի, և ոչ էլ նրա համախոհների հետ: Մի քանի օր անց վերահիշյալ Ստեփանոսը եկավ Եզր կաթնոգիկոսի մոտ:

Հովհաննեսն իմանալով, որ (Ստեփանոսը) անցել է նրա (Եզրի) կողմը, մեծ գոչքույքով թշնամացավ Ստեփանոսի գեմ, նույնպես և Մաթուսաղայի գեմ, որովհետե նա ևս անցավ Եզրի կողմը: Հովհաննեսն ասում էր, որ «Ձեր մեղքերի հետ համեմատած Եզրի մեղքը ավելի թեթև է, որովհետե նա կաշոնք երկչուպից էր, որ շեղվեց ճշմարիտ հանապարհից, իսկ դուք սնամասուլիսամբ և կաշուքով է որ անբուժելի մեղքի մեջ քնկար»:

Եզրը գիմեց նույն Հովհաննեսին ասելով, «Երիցս հրավիրեցի քեզ էլ, Մաթուսաղային էլ, Ստեփանոսին էլ, տեսելով, որ «մեր երկրի վարդապետներն ազգիրեները դուք եք, թող գայիր և պատասխան տալիք կաշոնք, չէ՞ որ նա բոլորին էլ հրավիրել էր: Դուք արհամարհեցիք ու չեկար, և այժմ մեղադրում եք մեզ, որպես նրան համամիտ դարձած: Մենք ինչ որ նրանցից լսեցինք ճշմարիտ համարեցինք և խոստովանեցինք մեր տիրոջ Հիսուս Փրիստատի երկու բնությունը՝ կատարյալ աստված և կատարյալ մարդ, մեկ անձնավորություն և մեկ դեմք և անբաժան անօրինություն մեզ: Եվ սուրբ հայրերի գրվածքները, որոնք մենք ընթերցեցինք, և մեր (գրվածքները) նույնի մասին վկայեցին և մենք համոզվեցինք նրանց ասածներին, որոնք համաձայն են սուրբ գրքի: Այժմ դեռ շատ ժամանակ չի անցել և սուրբ հայրերի բոլոր գրվածքները մեզ մոտ են, ստուգեցեք և իմացեք ճշմարտությունը: Եվ երբ նա ցույց տվեց (սուրբ) գրքի վկայությունը, հակառակորդ Հովհաննեսն ասաց, «Այդ բոլորը սուրբ հայրերի գրքի մեջ նկատարականներն ավելացրին ինչպես ժամանակին Մատթիոսը⁸³ սուրբ գրքի մեջ բաղմաթիվ հերետիկոսական (մարեր) էր ավելացնում, ինչպես օրինակի համար, քառ Դավիթի ավետարանին, որ «Ակառ Յիսուս արամեկ ևս հոգալ, և երեւեցաւ նմա հրեշտակ չերկնից ևս զօրացուցանելը

⁸⁰ Եզր I Գործածականությունացի (630—640):

⁸¹ Հերակլիոս (610—611):

⁸² Սյունյաց եպիսկոպոս Մաթուսաղային հիշատակում է Ստեփանոս Թրեկյանը: Նրան նա անվանում է «մեծ քերթողն և սնչաղթ փրկածիս» (Գլ. ԻԲ):

⁸³ Գնտարկյան աղանդի պարագլուխը:

զնա» և որ «ևս մտադարձութեամբ եւս կաշք չաղաթա: Եւ հասէին ի նմանէ քրտանք երբեւ, զկաշքակո արեան» և նմանները⁸⁴: Հովհաննէսի այս խոսքերը նզրին էլ, նրա կողմնակից եպիսկոպոսներին էլ հակառակ թվացին և բոլորը հետացան նրանից այդ խոսքերից գրգռւած:

Իսկ նա շարունակում էր վիճել: Դրա համար էլ նա ստացավ հակառակորդ անունը: Արտհեան խոսքի զարթոյլունը բարի մարդկանց համար դառնում է առաքինութեան գինը, իսկ չար մարդկանց համար՝ շարութեան փաշը:

Նզրի մահից հետո, նա կարծում էր, թէ ինքը իշխանների օգնութեամբ կռաւնաւ աթոռը: Բայց երբ աթոռն ստացավ Ներսէսը⁸⁵, նա լուռովիւ եւ հազվեց, որտեղեան տեսնում էր, որ նա համահաղորդակից էր հոմաշեցիների կաշանք: Նա բոլորին մղում էր նեկաճատութեան, առելով, որ նա եւ նզրի պէս մարդկեց: Ներսէսը բացահայտ հրաժիրեց նրան և բազմաթիվ եպիսկոպոսներ, վարդապետներ և աղաաների ներկայությամբ մանրամասն քննութեան ենթարկեց հակառակութեանը: Իրան արտքի գառապարտեցին և նա կաթողիկոսի ու Հաշոց իշխանի⁸⁶ կողմից արտքովեց: Նրա ու նրա ընկերների նաւկատին շիկացած երկաթով աղվեսազրօջմ խարանեցին, իսկ նրան արտաքուսցին Կովկաս լեռը:

Այնտեղից նա վերադարձավ, որտեղեան շրջագնդեց սեպի կռապաշաների կողմից և Անաստաս (կաթողիկոսի)⁸⁷ մահից հետո եկավ Հաշատան իր ծննդավայրը ու վախճանովեց խոր ծերութեան մեջ⁸⁸: Նրա աշակերտները բազմանալով բոլորին շեղեցին ճշմարտութեան ուղուց և նրանց հերձվածք այդ երկրում տարածվեց մինչև Հուստինոս կաշանը⁸⁹ (ժամանակ):

Նա իր (թողութեան) և տարին կաթողիկոս Սահակին⁹⁰ և նրա եպիսկոպոսներին Կոստանդնուպոլիս հրաժիրելով, միացրեց նրանց մեր ախրոջ և տատուծա երկու քնութեան՝ առաքածային և մարդկային, մեկ անձնավարութեամբ անշփոխ և անբաժանելի քնդանագներ ի հա և նրանք գրաւոր երգում տվեցին, աշխա շահառակովի: Նրանք երբ վերադարձան, Հաշատանում մնացածները խորշում էին նրանց վերակացութեանից, որպէս հոտմներին հարած և հակառակվում ու վիճում էին Սահակի և նրա հետ գնացողների հետ, առելով, որ «եթէ դարձի չբար և չնդովեք նրանց, շինք ընդունի ձեզ մեր երկրում»: Իսկ նրանք սիրելով մարդկային փառքը և ոչ առատած⁹¹, նորից նդովեցին նախ իրենց, որպէս հոտմների հետ հաղորդված, ապա հոտմներին և աշխատով ցույց տվեցին, որ նրանք անբաժնելի են իրենց շարութեան մեջ: Աշխատիների մասին է, որ Պետրոս առաքելոյն առել է, «Ձի եթէ փախուչեալք ի աղծութեանց աշխարհի՝ դիտութեամբ հետան մերոյ և Փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի, և դարձեալ քնդ նոյնս շեղեալք պատիցին, եղև նոցա՝ վախճանն շար թան գառաքինն:

⁸⁴ Ըստ Մատթեոսի, ԻՁ 37: Ըստ Ղաւկասոս, ԻԲ, 43—44:

⁸⁵ Ներսէս III Տաշեցի (Իշխանցի) (542—662):

⁸⁶ Արսենը և Փառսի նախկին մեկ սուրբն են այս իշխանի անունը: Դա թերեւորս Ռշտունին է:

⁸⁷ Անաստաս Կաթողիկոս փոխարինեց Ներսէս Կ-ին: Նա վախճանովեց 667 կամ 668 թ.:

⁸⁸ Արսենը տալիս է նրա մահվան թվականը՝ Հաշոց 132 թ. (684 թ.):

⁸⁹ Հուստինիանոս II (685—695, 705—711):

⁹⁰ Սահակ III, մտադարձապէս 678—705 թթ.:

⁹¹ Ըստ Հովհաննէս, ԺԲ, 43:

Ձի լաւ էր նոցա եթէ ընտ իսկ չէր ծանոցեալ դարգարութեանն Հանապարհ, րան գի ծանեանն և յետս կային ի սուրբ պատարանէն որ նոցա տանգեցաւ: Եկեալ ի գէղ նոցա հշմարիտ տառկին պոծեալեան, եթէ շուն պանծալ տնորէն ի փոխած իւր, և իսոյ լաւացեալ՝ ընդ տիգթ իտալեալ»⁹²:

Р. М. БАРТИКЯН

«NARRATIO DE REBUS ARMENIAE» — АРМЯНСКИЙ
ХАЛКЕДОНИТСКИЙ ПЕРВОИСТОЧНИК. ДОШЕДШИЙ
ДО НАС В ГРЕЧЕСКОМ ПЕРЕВОДЕ

(Р е з ю м е)

В данной статье дается армянский перевод одного важного источника, который в свое время был написан на армянском языке, затем переведен на греческий. Армянский оригинал был утерян, сохранился лишь его греческий перевод.

«Narratio» является трудом анонимного автора, халкедонита по вероисповеданию, сторонника объединения армянской монофизитской церкви с византийской. Описание разных фактов, известных нам по монофизитским источникам, здесь дается в совершенно другом освещении. Кроме того, в «Narratio» мы встречаемся с разными сведениями, которых мы не находим в других армянских первоисточниках.

Перевод «Narratio de rebus Armeniae» сделан нами с критического издания греческого текста, опубликованного Ж. Гариттом.

H. M. BARTIKIAN

«NARRATIO DE REBUS ARMENIAE» SOURCE ARMENIENNE
DE CHALCEDOINE QUI NOUS EST PARVENUE DANS SA
TRADUCTION GRECQUE

L'auteur présente la traduction arménienne d'un ouvrage qui, écrit d'abord en arménien, ne s'est conservé que dans sa version grecque.

De religion chalcédonienne et partisan en son temps de l'unification des églises monophysite et byzantine, l'auteur de «Narratio» est resté anonyme.

Cet ouvrage où nous retrouvons, sous un aspect et un jour nouveaux, des faits rapportés par les sources monophysites, est d'un intérêt considérable. «Narratio» est encore précieux par cela même qu'il renferme bien des données que les sources arméniennes ne sauraient nous fournir.

«Narratio de rebus Armeniae» a été traduit sur le texte grec publié par G. Garitte.

⁹² Ի ի թուրք Պատար, Թ, 20—22.